

ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА ЯК ОБ'ЄКТ ТЕОРЕТИКО – ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Клименко Л. С.

аспірантка, Інститут політології та права НПУ ім. М. П. Драгоманова

Проанализированы толкования понятия «государственная языковая политика», факторы влияющие на ее формирование, а именно: влияние и роль государства, административно-территориального устройства и глобализации. Обосновывается связь языковой принадлежности непосредственно с этнической, культурной идентификацией граждан. Предложены две основные модели решения вопроса официальной (государственного) языка и собственное определение термина «языковая политика».

The interpretation of the term "national language policy" are analyzed. The factors affecting abovementioned policy like: the impact and role of the state, its administrative divisions and problems of globalization are examined. Linguistic affiliation relationship issues directly with ethnic and cultural identity of citizens is substantiated. Two basic models of the solution concerning the issue of official (state) language and its own definition of "language policy" are proposed.

Проаналізовано тлумачення поняття «державна мовна політика», фактори, які впливають на її формування, а саме: вплив і роль держави, адміністративно-територіальний устрій, глобалізація. Обґрунтовується зв'язок мовної належності безпосередньо з етнічною, культурною ідентифікацією громадян. Запропоновано дві основні моделі вирішення питання офіційної (державної) мови та власне визначення терміну «мовна політика».

Ключові слова: держава, мова, політика, регулювання, модель.

Мовна політика держави сьогодні як багатоаспектна діяльність привертає увагу науки, а також виступає як об'єктом, так і предметом наукових досліджень, у тому числі і у галузі юриспруденції. Однак, дане питання розглядається здебільшого крізь призму культурної, економічної, лінгвістичної, ідеологічної сфери, а не аналізу правового регулювання мовної політики.

Мета даної статті полягає у аналізі самого терміна «мовна політика» на основі якого ми надамо власне його визначення, яке, на нашу думку, є більш повним та точним; проаналізуємо у чому саме полягає роль держави та її адміністративно – територіального устрою, форми правління, а також впливу глобалізації на формування мовної політики держав та на основі цього запропонуємо дві основні моделі вирішення питання офіційної (державної) мови.

Термін «мовна політика» не новий у науковому обігу, хоча й відносно молодий порівняно з такими, як «національна політика», «економічна політика», «культурна політика». Досить розширені та обґрунтовані визначення містяться у Малій енциклопедії етнодержавознавства», де мовна політика представлена як «сукупність ідеологічних постулатів та практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мови в певному напрямі» [1, с. 533] та у Лінгвістичному енциклопедичному словнику «як сукупність заходів, що запроваджуються

державою, партією, класом, товариством, угрупованням для зміни або збереження існуючого функціонального розподілу мов або мовних підсистем, для введення нових або збереження старих мовних норм» [2, с. 608].

Ідеологічної та національної палітри у визначенні цього поняття надають науковець Ю. Дешерієв у Лінгвістичному енциклопедичному словнику: «Мовна політика – це сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо розв'язання мовних проблем у соціумі, державі» [3, с. 616], та мовознавець О. Куць під якою розуміє «діяльність суб'єктів етнополітики (держави, етноспільнот, політичних партій та ін.), спрямовану на вирішення національно – мовних інтересів, гармонізації національних відносин та зміцненні стабільності поліетнічного суспільства» [4, с. 7].

Ми не погоджуємось з думкою А. Шайкевича про те, що «мовна політика – це свідоме втручання в будівництво літературної мови з боку держави» [5, с. 179]. Дане визначення є, на нашу думку, надто спрощеним, оскільки, по-перше, варто було б чітко зазначити з боку яких саме державних чи місцевих органів здійснюється таке втручання, адже в одних поліетнічних державах використання деяких мов може регулюватись державою, а в інших - на рівні муніципалітетів і місцевих властей. По-друге, варто було б чітко сформулювати

завдання та функції держави у виконанні даної політики.

На нашу думку, державна мовна політика – це сукупність заходів з боку державних та місцевих органів, які спрямовані на відстоювання мовних інтересів суспільства, збереження або зміну умов і норм функціонування мови або мов та запобігання мовних конфліктів у державі.

Отже, виробленню єдиної дефініції терміна мовної політики, як зазначає мовознавець Л. Лазаренко, перешкоджає багатоаспектність і неоднорідність, а також паралельне функціонування інших термінів таких як мовне облаштування, мовне планування [6, с. 6]. Змістове наповнення даного поняття, як показує вищезазначений аналіз, залежить від поглядів їх авторів на можливість, доцільність і способи проведення мовної політики.

Як зазначає І. Попеску: «Якщо звернутися до теоретичних аспектів власне «мовної проблеми», то ніколи в історії європейського континенту проблема свідомого впливу суспільних інститутів на функціонування, розвиток і взаємодію мов не була такою актуальною, як у сучасну епоху, а серед основних шляхів, способів і прийомів впливу суспільства на мовне функціонування найбільш помітне місце посідає мовна політика» [7, с. 32].

Тут ми погоджуємось з його думкою, оскільки на сьогоднішній день суспільство не може обійтися без мовної політики, адже демографічні та міграційні процеси поставили перед низкою країн виклики, відповіді на які вже важко знайти, спираючись на традиційне розуміння співвідношення прав більшості та меншості.

За словами мовознавця Ю. Шевельова, у дво- або багатомовних державах «мовне питання перестає бути тільки лінгвістичним питанням, а стає також і часто насамперед – питанням політичним, соціальним і культурним [8, с. 15]. Тому здійснення державної політики, спрямованої на розширення сфери вжитку, утвердження і подальший розвиток рідної мови та пов'язані з цим численні громадські ініціативи мають виняткове значення і, як наголошує Ж. Шевчук, «сприяють збереженню національної ментальності, задоволення культурних потреб народу [9, с. 30].

Таким чином, в історії наукової думки представлені аргументи як «за» так і «проти» можливості, ефективності, доцільності регулювання мовних відносин у суспільстві. Але як показує досвід, односторонні підходи до даного питання завжди будуть непереконливими і

неефективними. Саме тому державна мовна політика має за мету, перш за все, захищати як державну (офіційну) мову, так і мови національних меншин; подолати прогалини у законодавстві, пов'язані із законодавчим закріпленням та її застосуванням на загальнодержавному і місцевих рівнях.

На нашу думку, мовна політика держави у сучасному світі зумовлюється цілою низкою факторів. Частково її визначають кількість мов, характер відносин між основними мовними групами, історичні обставини (наприклад, колоніальне минуле країни). Вплив на мовну політику мають також соціальні, релігійні, та економічні чинники, адміністративно-територіальний устрій держави. Спрямування і форми впровадження мовної політики охарактеризовані існуючим суспільно-політичним ладом, політичним режимом та міжетнічними відносинами. У мовній політиці також присутній і суб'єктивний фактор - індивідуальні чи колективні інтереси тих, хто цю політику розробляє, та тих, на кого покладено відповідальність за її впровадження в життя. Відповідно до сукупності цих факторів, держава визначає статус мов, обирає деякі з них засобом спілкування з громадянами (державні чи офіційні мови), визначає сфери їхнього вживання, встановлює, які з них слід вважати регіональними мовами або мовами меншин. Мовна політика існує як у країнах, де все населення складається з однієї мовної групи, так і в країнах, де існують значні за чисельністю мовні групи.

Та слід виділити декілька з них, які, на нашу думку, є найголовнішими. Це зокрема вплив і роль держави на мовну політику та зв'язок з її соціальною функцією, форми правління та адміністративно-територіального устрою, а також проблема глобалізації.

Незалежно від форми державного устрою чи правління та етнічного складу населення, провідна роль в організації економічного, політичного та соціального життя на всій території країни належить державі. Саме для забезпечення комунікації між суб'єктами державного управління: законодавчою, виконавчою та судовою владою, органами місцевого самоврядування, для організації системи освіти, зміцнення культурних зв'язків між різними регіонами і етнічними спільнотами країни життєво необхідно є єдина загальна мова. Вимога використовувати одну мову для загальнодержавного спілкування обумовлена об'єктивними потребами зміцнення державного утворення, його подальшого розвитку. Небезпідставно В. Гаврилишин доводить, що значна частина

країн досягла прогресу завдяки тому, що вони культурно, мовно однорідні, що і полегшувало управлінням державою [10, с. 134].

Державна мовна політика прямо залежить та впливає із соціальної функції держави, яка полягає у створенні умов для повного здійснення права на використання та захист тієї чи іншої мови, зняття і пом'якшення етнічних суперечностей шляхом гуманної та справедливої соціальної політики. Тобто, дана функція держави проявляється у формуванні етики міжнаціональних відносин, заперечення й засудження будь-яких виявів несправедливості й насильства сприяння консолідації націй і народностей та здійснити їх справжню гармонізацію, віднайти баланс загальнодержавних, загальнолюдських інтересів усіх народів і етнічних груп, які проживають на її території. Також це стосується і здійснення спеціальної програми з розвитку й надання відповідної допомоги національним меншинам для розвитку їхньої національної культури, освіти, мови, традицій, звичаїв тощо.

Для окремих країн, які нещодавно стали суверенними, але й досі не позбулися політичного та культурного тиску колишніх метрополій, мовна політика стає чи не найголовнішим інструментом державотворення та підтвердженням обраного шляху незалежного розвитку. Збереження мов та захист мовних прав, на нашу думку, є пріоритетним напрямом державної політики будь-якої поліетнічної країни, що стала на шлях демократичного розвитку та міжнаціональної злагоди. Слід ураховувати, що питання мовної належності безпосередньо пов'язане з етнічною, культурною та релігійною ідентифікацією громадян, а мова є інструментом політики.

Можливості здійснення тієї чи іншої мовної політики залежать від ступеню централізації влади в державі, зокрема від її унітарного чи федеративного устрою. В унітарній державі порозуміння між представниками мовних груп можливе лише на центральному рівні, а у федерації рішення уповноваженого органу мають шанс на виконання тільки тоді, коли їх підтримують провінції (регіони, кантони).

Тому прослідковується така тенденція, що здебільшого у федераціях, де єдина територія, яка у політико-адміністративному відношенні не є одним цілим, а складається із територій суб'єктів федерації, що мають власний адміністративно-територіальний поділ, гарантоване право вживання певної мови обмежене якоюсь частиною території держави, де зазвичай тільки ця мова й має право на офіційне використання.

Найвідомішими прикладами реалізації такої політики є Швейцарія [11] та Бельгія [12], де в кожній частині країни (за кількома винятками) вживається якась одна з офіційних мов і тільки на федеральному рівні вони мають рівні права.

Головною передумовою ефективності цього розв'язання є територіальна концентрація мовних груп, тобто явне переважаюча однієї мови практично в кожному регіоні країни. Хоча на практиці реалізація прав нерідко вимагає зосередження в одному місці певної кількості носіїв цих прав, в принципі, кожен громадянин має право вживати своєї мови незалежно від територіальної концентрації членів групи. Однак, така політика не приводить до реалізації мовних прав громадян у всіх суспільних сферах, наприклад, як у федеративній Канаді, тому що у даному випадку прийняття рішень належить до компетенції провінцій [13]. Тут закріплена одномовність тільки у межах окремої території (провінції).

В унітарних державах (Болгарія, Польща, Франція, Італія, Японія, Китай та ін.), адміністративно-територіальні одиниці не можуть мати будь-яку політичну самостійність, а отже здебільшого дістала офіційне закріплення лише одна мова. Це тому, що в даних країнах поширена в основному історична моноетнічність та, хоча і існують регіони, де компактно проживають ті чи інші групи меншин, визнання їх існування зовсім не означає, що мовам цього населення надають особливих прав на шкоду мові титульної нації.

Сучасні світові тенденції глобалізації та створення єдиного інформаційного простору завдяки сучасним системам комунікацій вплинули і на державну мовну політику. Розповсюдженість певних мов таких як англійська, німецька, французька та ін. звужують, а в деяких випадках витісняють із вжитку деякі мови корінних народів.

На думку американського вченого Б. Спольського, глобалізація є одним із факторів впливу на мовну політику сучасних держав. Сильне поширення англійської мови за останні декілька десяти років призвело до того, що поступово звужується використання інших мов. Майже у кожній людині виникає необхідність вивчення, удосконалення англійської мови з метою комунікації [14, с. 2162].

Та, на нашу думку, існують і значні переваги глобалізації такі як: вільне спілкування незалежно від місця знаходження, отримання інформації безпосередньо від першоджерел (наприклад, через Інтернет, зарубіжні ЗМІ) та багато інших переваг. Та це зовсім не значить, що потрібно вводити другу

офіційну мову англійську чи іншу поширену мову, оскільки вони не потребують особливого захисту, підтримки з боку законодавства тієї чи іншої країни, бо і так поширені та не мають загрози зникнення.

В умовах тиску вторинної мови та культури, яку вона представляє, важливим чинником збереження першої мови, як зазначає мовознавець О.Чередниченко, є її внутрішній стан, який виявляється у комунікативній потужності, тобто здатності забезпечити комунікативні потреби у всіх сферах діяльності. Якщо комунікативна потужність першої мови є слабкою, а сфера уживання обмеженою, виникає перспектива її поступового витіснення другою, більш уживаною, мовою міжнародного спілкування [15, с. 4].

Аналізуючи глобальні чинники для національної мови як головного надбання національної культури, у демократичних країнах світу не роблять жодних кроків для законодавчого захисту мов міжнародного спілкування, а їх політика спрямована на велику підтримку національної мови і культури, традицій, забезпечення їх домінування в суспільному житті. Та все ж офіційні внутрішньодержавні комунікації залишаються сферою виключного вживання національної державної мови.

Та позаяк все ж постала нагальна потреба державам вирішувати проблеми охорони інформаційного простору, щоб зберегти національну ідентичність, монолінгвістичність та монокультурність в добу глобалізації. Хоча національний інформаційний простір перш за все сформовано національною мовою, це не виключає гарантування держави на вільний доступ своїх громадян до іншомовних джерел інформації.

Таким чином проаналізувавши фактори, які впливають на мовну політику сучасних держав, ми можемо прийти до висновку про те, що існують типові моделі (підходи) вирішення питання офіційної (державної) мови:

1) модель єдиної офіційної (державної) мови, тобто існування в державі єдиної загальноновизнаної на законодавчому рівні мови, яку мають поважати і використовувати всі громадяни на всій території держави у всіх сферах публічного життя. Мовна політика країн з даним підходом спрямована на утвердження мови титульної нації, яка і дала назву цій державі, історично сформувалась і автохтонно існує на території відповідної держави, як єдиної державної мови. Це забезпечується шляхом неухильного додержання мовного законодавства усіма громадянами незалежно від місця проживання, їхнього етнічного походження, віросповідання тощо.

2) модель, яка передбачає можливість існування поряд з однією офіційною (державною) мовою, яка застосовується на всій території держави, інших офіційних мов в окремих її регіонах – офіційної мови регіону. Вона застосовується в державах, у певних частинах територій яких компактно живуть представники відмінних від титульної нації автохтонних етносів.

Отже, аналіз мовної політики і мовної практики держав свідчить, що кожна з них вирішує мовне питання, виходячи із специфіки мовної ситуації, тобто ті держави, де існує поділ у мовному сенсі на певні групи притаманної їй і зумовленої її історичним минулим та сучасними реаліями, адміністративно-територіального устрою, формою державного правління та ін. Тому, лише врахувавши вище перераховані чинники можна проводити виважену, толерантну і послідовну державну мовну політику.

Література:

1. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького / [редкол. Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін.]. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
3. Там само.
4. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України / О.М. Куць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – 275 с.
5. Шайкевич А. Я. Введение в социолингвистику / А.Я. Шайкевич. – М.: Росс. открытый ун-т (РОУ), 1995. – 304 с.
6. Лазаренко Л. Досвід мовних політик світу й українська перспектива (інформаційно-аналітичний огляд) // Українська мова. – 2003. - № 4. – С. 3-22.
7. Попеску И. В. Языковая политика и проекты законов о языках. Проекты законов о языках – экспертный анализ / Попеску И.В. – К., 2000. – 216 с.
8. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900-1941) / Ю. Шевельов. – Чернівці, 1998. – 72 с.
9. Шевчук Ж. Інтелігенція України у формуванні національної самосвідомості, духовності, розвитку української мови / Ж. Шевчук. – Кам'янець – Подільський: Аксіома, 2006. – 245 с.
10. Гаврилишин В. Нерівнобедрений трикутник, або про ідею Слов'янського Союзу / Гаврилишин В. // Віче. – 1997. - № 5. – С. 132-138.
11. Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 18. April 1999 // <http://www.admin.ch/ch/d/sr/1/101.de.pdf>
12. **Die Verfassung Belgiens (Koordinierter Text vom 17. Februar 1994)** // http://www.senate.be/deutsch/const_de.html
13. **Official Languages Act of Canada** / R.S., 1985. – 31 - 37 pp.
14. Bernard Spolsky. Language policy / Bernard Spolsky // Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism. – Somerville: Cascadilla Press, 2005. – 2152-2164 pp.
15. Чередниченко О. І. Об'єднавча функція мови / О.І. Чередниченко // Іноземна філологія. – 2003. – № 34-36. – С. 3 – 7.